

В'ячеслав  
ЛИПИНСЬКИЙ

*Україна на переломі  
Публіцистика*

Харків  
«Фоліо»  
2025

## Переднє слово

Оця історична студія вперше була надрукована польською мовою під заголовком *Dwie chwile z dziejów rewolucyjnej Ukrainy* в збірнику *Z dziejów Ukrainy*, присвяченим пам'яті Володимира Антоновича, Пауліна Свенціцького і Тадея Рильського, й виданім під мою редакцією в 1912 р. гуртком Українців, що по походженню своєму належали до правобічної української шляхецької верстви. Ту правобічну шляхецьку верству в часах нашої національної руїни прозвано «польською», за її — тією руїною викликану — участь у польським державнім життю і за придбані нею, підчас польського періоду її історичного існування, ознаки польсько-державної цивілізації, в формі римсько-католицької віри, польської літературної «панської» мови (українською народньою розговорною мовою володіють «спольщені» Українці не сугірше від Українців «свідомих») і т. д. З тих самих причин і по таким же самим прикметам таку ж українську козацько-дворянську верству лівобічну прозвано «російською».

За весь час моєї громадської української праці я стою на ґрунті своєї приналежности до тієї шляхецької верстви, хоч і спольщеної зверху, але по суті такої ж української, як українською була в ті часи взагалі вся наша малосвідома, й тільки тепер витворююча в собі новочасні форми національного життя, сорокаміліонна нація. Я думав і думаю, що тільки участь тієї рідної мені

верстви в новочаснім українськiм національнiм життю, тiльки вiдродження традицiйного духового зв'язку зi своєю «землею» — дасть їй нову моральну силу та енергiю i спасе їй вiд розкладу i загибелi. Думав я також i думаю, що без їй активної й свiдомої помочи, рiвно ж, як без такої ж помочи лiвобiчного козацького дворянства, збудувати Державу Українську, принаймнi за життя найблизчих поколiннь, не дасться. Без власної ж держави я собi нiколи не уявляю i тепер не уявляю можности iснування Української — не етнографiчної маси — а Нацiї.

I тому, придержуючись принципу Драгоманова, що мова слуга, а не пан людини, я свiдомо й нарочито вживав польської лiтературної мови для швидшого й ширшого поширення української національної свiдомостi i свiдомостi своїх полiтично-державних завдань серед синiв шляхецьких, спольщеної частини великого i єдине до державної творчостi здiбного хлiборобського українського класу. Особливо бажав я зазнайти своїх сусiдiв i найблизчих менi по кровi й вихованю землякiв з тими епохами нашої iсторiї, коли предки наші над будуванням власної держави працювали. Найважнiща з тих епох се Хмельниччина. Її науковому дослiдженню, пiзнанню iсторичної правди тих героїчних часiв, в котрих виростало все наше сучасне життя i без зрозумiння котрих не можна розумiти сучасности — присвячена бiльшiсть моїх iсторичних студiй, в тiм числi i студiя понизча.

Надрукувати ту студiю в 1912 році польською, а не українською лiтературною мовою я вважав тим бiльше доцiльним, що тодi вся так звана «свiдома» частина української нацiї (за виїмком одиниць i «Галичан»), вживаючи української лiтературної мови, стояла на ґрунті

автономізму в межах Російської Держави і до всяких заходів, зв'язаних з питанням власної української державности, ставилась або дуже вороже, або з великим підозрінням, або ж, в найкращім разі, абсолютно байдуже. Доказом між иншим тієї повної байдужости може служити й той дрібний факт, що мої історичні праці, друковані по польськи — в котрих, на підставі звісних вже і в ріжних архівах мною знайдених нових документів, аналізувались наші державні (а не тільки культурно-національні) змагання — не діждались і по сей день перекладу на українську літературну мову. Роблю се сьогодні сам, думаючи, що може тепер, після відродження Української Держави, наше громадянство почне цікавитись зв'язаними з практикою державного будівництва теоретичними питаннями й може захоче воно пізнати той досвід, котрий в тяжкій боротьбі й трагічних помилках здобули та оставили нам наші предки. Врешті послідніми часами багато українців, з посеред наших історичних державно-творчих верств, стало брати участь в національнім і політичнім житттю своєї нації, а їх власне проблеми нашої державности, думаю, повинні інтересувати в першій мірі.

Сей том моїх історичних студій єсть продовження тому I-го, в котрім заналізована участь української шляхецької верстви в Хмельниччині, і тому II-го [1], де в монографії про одного з найвидатніших Хмельничан — полковника Станіслава Михайла Кричевського — представлені перші роки повстання. Всі ці студії були вступом і підготовкою до ширшої «Історії України», котру я почав було писати перед війною, по схемі дещо відмінній від прийнятої досі нашою історіографією і з більшою увагою не до сентиментально-опозиційних та безрозумно-деструктивних, а

до мужніх та організаційних прояв історичного життя нашої нації. Але ж вся моя бібліотека й рукописи згоріли під час погрому разом з хатою в моїм хуторі — Русалівських Чагарах на Уманьщині. Не знаючи, чи зможу вже задуману мною «Історію України» написати, деякі її дані й висновки використовую тепер, поширивши значно оцю мою студію в порівнянні з її першим, польським виданням.

Дорогій пам'яті мого Вірного Друга й Доброго Сусіди, Співробітника в сільській праці хліборобській і громадській, — Селянина Левка Зануди, який за весь час війни беріг у мою відсутність мою хату та в ній оту мою бібліотеку і який за те, що хотів зберегти їх і під час російської революції, був убитий злими і темними людьми — присвячую мою працю...

*Автор*

*Писано на еміграції, в Райхенау в Січні 1920 року*

## Розділ I

### *Два документи*

Історик, який студіює уважно часи найбільше в нашій історії героїчні, як по своїм потугам, так по своїм замислам і індивідуальній вартості людей, котрі ті замисли в життя переводили — часи повстання України під проводом Богдана Хмельницького — мусить поставити собі питання: хто були й звідки брались помічники Великого Гетьмана і в який спосіб зумів він, досі один — єдиний, запрягти всю велику, перед тим роз'єднану, здеморалізовану, розбиту націю українську до спільної праці національної, до будови власної держави? Історичні сліди, котрі нам у формі писаних документів ті часи залишили, й навіть та їх частина, яка досі науці відома, дають на ці питання досить ясну й вичерпуючу відповідь. Два таких документи — з огляду на їх історичну вагу — в цілості, подаю низче, з польської мови, в якій вони були писані, на сучасну українську мову переклавши, але по змозі як найблизче придержуючись стилю, висловів і термінології тогочасної<sup>a</sup> [2].

*I. Присяга їх милостивих панів шляхти пинської, дана Гетьману Богдану Хмельницькому 20 Червня 1657 р.*

*Во ім'я Пресвятої Тройці, Отця, Сина і Св. Духа. Амінь*

Великі війни з двояким бувають для кожної держави допущені наслідком<sup>b</sup>. Або для повнішого і безпечнішого

потім, на довгі людські літа, миру — або для остаточного в заїлості і непокірності занапащення та ізкорінення<sup>c</sup>. Дізнало такого допусту на собі й Велике Князівство Литовське, котре, руйноване ріжними військами, ледве одплакалось від остаточного знищення, даючи тим міру своїм гріхам і покутуючи гірко за їх число велике<sup>d</sup>. Особливо в тім загальнім пожарищі покараний був Повіт Пинський<sup>e</sup> <...> Порадившись між собою, щоби запобігти близькій і вже над людьми видимій Божій карі, через висланих з поміж себе чести достойних людей такий обговорили<sup>f</sup> з Його Милостю Паном Гетьманом Запорозьким і всім Військом союз, який, скріпивши присягою, тими словами заключать<sup>g</sup>:

Ми, Лукаш Єльський, Маршалок, Адам Спитек Бжеський, Стольник, урядники Повіту Пинського, яко<sup>h</sup> прислани посли, своїм і всеї Браті (шляхти) Повіту нашого іменем<sup>i</sup> присягаємо Богу, в Тройці Святій Єдиному, Найсвятіщій Матері Божій і всім Святим, згідно з обрядом і наукою віри нашої, нам через Апостолів даної і нами визнаваної<sup>j</sup> — що то все, що ми з ЙМП. Гетьманом Військ Запорозьких від імени і по дорученю всеї Браті постановили, відносно вічного і нерозривного союзу — ми самі й ті, котрих іменем ті річі<sup>k</sup> становимо, здержимо<sup>l</sup> у всіх до нашого союзу належних умовах та пунктах і потомки наші<sup>m</sup> — під обов'язком присяги тепер нами даної<sup>n</sup> — здержати будуть повинні.

Обіцюєм, що ніколи не будем думати ані про зраду, ані про розірвання злуки<sup>o</sup> нашої з Військом Запорозьким. Не будем також таємно підюжувати проти нього ніяких сторонніх ворогів, ані входити з ними, на шкоду того Війська, в ніякі порозуміння<sup>p</sup>. Натомість<sup>q</sup> проти всяких

його ворогів — хоч би й найблизчих нам — ми разом з тим Військом стояти будемо, не вимовляючись близьким родством<sup>г</sup> з ними. До того, всеї Браті іменем, зобов'язуємось, про всякі ворожі заходи проти Війська Запорозького, які б нам на нашій пограниччю стали відомі, завчасу повідомляти і про все, що на шкоду Україні й усьому Війську мало б готуватись, маємо перестерігати, ні в чім вірності союзницької не нарушаючи<sup>с</sup>.

Віри як Православної Грецької, так і Римської Католицької свобід і границь наших обопільних — коли б хто з ворогів на них наступати мав — одностайно з Військом нашим Запорозьким ми й нащадки наші боронити будемо.

Старшинства, уряди й зверхности<sup>и</sup>, так земські як і військові, з рук ЙМ. Пана Гетьмана Запорозького одержувати маємо<sup>в</sup>. Одначе ті уряди, які здавна були виборні<sup>и</sup>, так само будуть вільно всею шляхтою Повіту Пинського вибиратись, але затвердження їх по виборі у Й. Милости просити будем обов'язані. Так само уряди й власти військові — у Війську, коли тільки того треба<sup>х</sup>, будучи — від його ж самого одержувати маємо і повинні ми ждати приказу чи його самого, чи того, кого він над урядами нашими військовими захоче мати<sup>у</sup> начальником. І нікому, без його відома, самі не можемо<sup>з</sup> об'являти війни, ані нападів робити на чужі краї, без його на те дозволу, важитись ми не повинні.

Через Нього (Гетьмана) Царю Й. Милости при Війську Запорозьким маємо вважати себе в вічному підданстві, нічого<sup>а</sup> [3] неприятелям царським не дораджуючи, ані їм явною чи тайною піддержкою не помагаючи.

Позаяк нас ЙМ. Пан Гетьман заховав<sup>б</sup> при давних, да-них нам Королями Польськими, правах, прерогативах,



вільностях, судах і зверхностях<sup>c</sup>, так ленних, як і доживотніх здавна наданих, ні в чім їх ваги не порушаючи — за винятком одібраня королівщин свіжо наданих і до Пинського староства належних, і умови<sup>d</sup>, що надання доживотні<sup>e</sup> по смерті особи, що на них має право, до Пинського староства мають бути прилучені<sup>f</sup> — то і ми, яку мали для попередніх Панів наших (Королів Польських), таку ж і для ЙМ. Пана Гетьмана теперішнього і будучих, і для всього Війська Запорозького приязнь і зичливість ми і нащадки наші заховуємо, в часах щастя та нещастя взаємно і непорушно на віки вічні заховати будемо повинні, не йдучи за чужими лукавими листами та намовами<sup>g</sup>.

Навпаки, коли б ми знали о таких, сусідніх з нами, краях польських та литовських<sup>h</sup>, котрі уперто не хочуть пристати до союзу й злуки з ЙМП. Гетьманом і всім Військом Запорозьким, то ми обіцяєм їх нашою намовою від тієї упертости одводити, пильнуючи того, чого союз наш взаємний з Військом Запорозьким вимагає.

Надто у всім тільки від ЙМ. Пана Гетьмана Запорозького, тепер і на потім будучого<sup>i</sup>, маємо заховати залежність, ніяких урядів собі, помимо<sup>j</sup> Його волі, не присвоюючи. Тобто ані соймиків скликувати, ані стягання Хоругвей<sup>k</sup> задумувати, без особливого від ЙМ. Пана Гетьмана сповіщення<sup>l</sup> ми не повинні, хіба б в наглій і горячій пригоді<sup>m</sup>.

Унію і всякі інші чужі віри, нам і Війську Запорозькому противні й неприязні, ізкоріняти<sup>n</sup> одностайно ми зо всею Братією нашою повинні, не бажаючи для тих душам християнським зараз в повіті нашім місця і принади<sup>o</sup>. Наколи б одначе хто з осіб духовних (Уніятів), повернувши до належного Митрополиту Київському послушенства,

дістав від Митрополита свідоцтво про спокутування<sup>p</sup> за своє відступництво, і коли б за його горяче духовенство просило<sup>q</sup>, то для такого буде мати ЙМ. Пан Гетьман свою Панську увагу<sup>r</sup>.

Врешті, всі обов'язки, союзіві присущі<sup>s</sup>, хоч би тут про них і не згадалося<sup>t</sup>, виконати обопільно й заховати<sup>u</sup> ми повинні вічно. Так нам поможи Господи Боже і невинна Мука Господа Христа.

А по виконаню присяги поіменовані<sup>v</sup> ЙМП. Посли — ЙМ. Пан Лукаш Єльський маршалок, Пан Адам Спитек Бжеський Стольник Повіту Пинського з Братією нашою на той час будучою<sup>w</sup>, для більшого ґрунтового забезпечення Союзу при печатках своїх руками власними підписалися, обіцяючи, що те саме всі ЙМ. Панове шляхта Пинська незволікаючи учинити мають.

Діялось в Чигрині<sup>x</sup> д. 20 Червня 1657 року [4].

*II. Забезпеченя, дане Гетьманом Богданом Хмельницьким шляхті Повіту Пинського 28 Червня 1657 року*

Во ім'я Господнє. Амінь. На вічну річи<sup>a</sup> пам'ятку [5].

Ми Богдан Хмельницький Гетьман

Генеральний Військ Й. Царської Милости Запорожських. Ознаймуємо<sup>b</sup> тим Листом, вірою нашою і Всего Війська стверженім<sup>c</sup>, кожному, кому би про се відати належало<sup>d</sup>. Предвічна мудрість, сама вказуючи<sup>e</sup> шляхи суспільного життя, заборонила роблячим добро відплачувати злом і приятелів серцем установила<sup>f</sup> приймати приятельським, давши таке для цього порівнання<sup>g</sup>, що не єсть річ слухна за рибу гадюку, за хліб каміння й инше за добрі вчинки віддавати зло. Коли, отже, найвищий світа підсоняшного Творець і Правитель так учив обходитись

з людьми, установляючи найпевнішу<sup>h</sup> взаємної щирости й приязні підставу: добром віддавати<sup>i</sup> за добро — то не личить нікому, Його ласкою сотвореному, з ближнім своїм поводитись инакше, наколи хоче він<sup>j</sup>, з дороги спасенної не сходячи, кари Божої і людського уникнути суду. Тому й Ми, від давних не одступаючи звичаїв, коли Господь прихильні до злуки з нами серця й волю Повіту Пинського склонив<sup>k</sup>, Послів од них, для ствердження<sup>l</sup> вічного союзу присланих, ЙМП. Лукаша Єльського Маршалка і ЙМП. Адама Спитка Бжеського Стольника, Дигнітарів Пинських, по приятельськи і вдячно прийняли та установили обов'язки і умови, до того союзу належні, невонтпливе і сумлінням своїм твердо їх забезпечуючи<sup>m</sup>.

Що від нині ані самі поводитись з ними по неприязельськи, ані якогось<sup>n</sup> на їх маєтности особливого війська насилати не будемо, крім окремих залог, для порядку<sup>o</sup> призначених, і не будем ані самі, ані через намовлені до того особи проти них на їх згубу кого небудь чужого підюжувати<sup>p</sup>. Навпаки, коли б хто-небудь з ненависти до них за те, що вони союз і злуку з нами учинили, або для якоїсь иншої причини, хотів їм шкодити, наскочивши на їхній край з військом та огнем і мечем його руйнуючи, то ми їх боронити та допомогати і якби треба було то й усім Військом неприязеля на них наступаючого відгоняти обіцюєм, навіть якби се був і близький<sup>q</sup> нам, але поради нашої — їх не зачіпати — не слухаючий.

В обрядах Римської віри, в котрій до Нас пристають, ніякої перешкоди Ми й потомки Наші і все Військо Запорозьке їм чинити не будемо, ані нікого з них примусом до віри Православної Грецької навертати<sup>r</sup>, як і записей давних і свіжих на костели відбирати й нищити не

повинніс'мо<sup>s</sup>, крім тих, які видерті<sup>t</sup> з маєтків православних і які з кривди убогих православних повстали. Чужі одначе секти й Унію, яко причини великого зла, постановляємо обопільно ізкоріняти<sup>u</sup>, не відмовляючи одначе доступу до ласки Нашої тим духовним (Уніятам), котрі правду пізнавши і при відданю належного Митрополитові Київському послушенства<sup>v</sup> добру покуту учинивши, будуть мати за собою горячу нашого духовенства просьбу і рекомендацію.

Прерогативи<sup>w</sup>, вольности і суди шляхецькі, станові їхньому належні, так як за Королів Польських бувало<sup>x</sup>, їм забезпечуємо. Одного тільки вимагаємо<sup>y</sup>, щоб скорочена була процедура правна і тим шляхті убогій до зубожіння й лишньої тяганини по судах була загорожена дорога. Уряди, чини й почести, як земські<sup>z</sup>, так і військові, які мають тепер панове шляхта Повіту Пинського собі від Короля Польського надані, за кожним до смерти його залишаються. Коли б одначе присудом Божім хто з урядників з цього світу зійшов, мають<sup>a</sup> иншого [б] на його місце по свому звичаю вільно обрати на ті уряди, котрі звикли з давних давен по вибору настановляти. Але затвердження вибору при собі заховуємо<sup>b</sup>. Іншими урядами, котрі від нашої волі й розсуду залежать, самі диспонувати будемо<sup>c</sup>, маючи респект і увагу для заслужених, за рекомендацією старости Нашого Пинського. Крім того, військові уряди всякі<sup>d</sup>, котрі тепер і потім існувати будуть, забезпечуємо повною владою<sup>e</sup>, оставляючи Полковникови на той час будучому вільне та повне Ротмистрів і Поручників представлювання<sup>f</sup>. Всі вони одначе без Нашого наказу нікому війни об'являти, ані нових союзів з ким-небудь заключати без особливого<sup>g</sup> нашого дозволу не повинні<sup>h</sup>.

## Примітки

1. Обидві праці надруковані у В'ячеслав Липинський. Твори (далі ВЛТ). Філадельфія, 1980. Т. 2. До цього тому, а не до *Z dziejów Ukrainy* відсилатимемо читача.

2. <sup>а</sup>Є польські тексти обох актів. <sup>б</sup>Бувають зіслані на держави з двояким вислідом; <sup>с</sup>або для забезпечення — після чималого проливу крові — ...миру, або для остаточного запропачення та знищення із-за заїлості і непокірності... <sup>д</sup>Литовське, яке нищене грабежами різних військ, ледве уникнуло остаточної руїни, відпокутовуючи в цей спосіб незчисленні свої гріхи. <sup>е</sup>А Пинський повіт, хоч у загальній пожежі потерпів чималу кару ... однак, після наради між собою чільних (своїх) людей...; <sup>ф</sup>урадили; повністю (*w te słowa*) виконають; <sup>г</sup>як; <sup>і</sup>від свого і всієї... імені; <sup>і</sup>переданої нам апостолами і нами сповідуваної; <sup>к</sup>справи: <sup>л</sup>додержимо; <sup>м</sup>а також і потомки наші; <sup>н</sup>яку ми тепер склали; <sup>о</sup>нашого союзу; <sup>п</sup>Не будемо робити проти нього змов (конспірацій); <sup>q</sup>навпаки; <sup>р</sup>спорідненням; <sup>с</sup>ні в чому не погрішуючися проти...; <sup>т</sup>А нашої віри... наших вольностей і кордонів; <sup>у</sup>начальства; <sup>в</sup>від (влади) ЙМ. Пана Гетьмана мають залежати. <sup>w</sup>Так, як уряди здавна були виборні, наділювані на підставі вільних виборів... обрані особи будуть мусіли просити підтвердження у Його Милості (Гетьмана); <sup>х</sup>коли настане для того потреба; <sup>у</sup>назначити; ...<sup>z</sup>його відома, не вільно на свою руку об'являти війни ... без його дозволу;

3. <sup>а</sup>ні в чому ані неприятелям..., ані не помагаючи їм...; <sup>б</sup>Тому, що... Гетьман заховав нас повністю при давніх, наданих нам...; <sup>с</sup>судах і властях іздавна нам наданих ... навіть у випадку васальних і довічних; <sup>д</sup>тільки під тією умовою; <sup>е</sup>довічні; <sup>ф</sup>припадають до Пинського староства; <sup>г</sup>в часи долі й недолі, на віки вічні незмінно, не підцаючись листовним і облудним ворожим підмовам; <sup>г</sup>Також якби

ми дізнались (про те), що якийсь прилежний польський або литовський край вперто не хоче горнутися до приязні й об'єднання..., то обіцяємо його намовляти...; <sup>1</sup>від теперішнього й майбутнього... Гетьмана маємо бути залежні <sup>1</sup>проти; <sup>2</sup>хоругов = війська; <sup>3</sup>наказу; <sup>4</sup>тільки в невідкладнім випадку; <sup>5</sup>винищувати; <sup>6</sup>не бажаючи, щоб такі зарази християнських душ находили в нашому повіті притулок і наживу; <sup>7</sup>свідоцтво, прощення; <sup>8</sup>духовенство гаряче просило; <sup>9</sup>має отримати ласку Й. Милості Гетьмана; <sup>10</sup>що впливають із союзу; <sup>11</sup>згадувалося; <sup>12</sup>зберігати; <sup>13</sup>вищеназвані; <sup>14</sup>разом із нашою Братією, що була з нами, для кращого забезпечення.; <sup>15</sup>Автор уживає скрізь цієї форми (Чигрин зам. Чигирин), яку вважаємо неправильною, також етимологічно (правдоподібно від тур.-татар. *çiğir* <чигир> = вузький <польний> шлях), дарма, що стрічаємо її також у Шевченка.

4. Польський оригінальний текст цієї «Присяги» виданий мною в збірнику *Z Dziejów Ukrainy* з копії Архіва кн. Чарторийських у Кракові, *cdx 2446, f. 75–7*. Цей кодекс з другої половини XVII стол. обіймає копії різних актів, листів, справ маєткових і ин. Степана кн. Четвертинського підкоморія брацлавського. Його син Микола, каштелян мінський, яко дідич пинський, був безпосередньо в подіях в Пинщині заінтересований.

Дозволю собі звернути увагу дослідника еволюції нашої національної назви на вислів: *Ukraine i Wszystkiego Woyska*. Для читача необзнайомленого з нашою термінологією національною й географічною в половині XVII стол., вважаю потрібним пояснити слідуєче. Стара наша національна й територіяльна назва «Русь», одідичена по князівській державності київській, в ті часи перебула вже значну еволюцію. Як відомо, по Люблинській Унії землі руські, що входили (за винятком Руси Червоної і західного Поділля) в склад Вел. Кн. Литовського, були поділені, при чім частина Підляшшя, Воєводство Берестейське й Пишчина осталась в автономнім Вел. Кн. Литовським, а решта була інкорпорована до Польщі і під назвою «земель руських Річпосполитої», творить від тоді «малопольську» провінцію польської Корони. Отже, серед тих коронних «руських земель» Річпосполитої, землі південні: воєводство Київське, Чернігівське і Брацлавське, починають усе

частіше виступати під своєю спільною стародавньою провінційною назвою: — Україна — а «землями руськими» починають зватися тільки північно-західні наші землі, отже, воєводство Руське (більш-менш теперішня Східна Галичина), Поділля, Волинь, частина Полісся й Підляшшя. Що до назви національної, то старий термін «Русь» в пол. XVII стол. все більше починає ідентифікуватися з поняттям релігійним і вживається для означення православних мешканців Річпосполитої. Давніше Русю звалися всі мешканці земель старої князівської Київської Держави без різниці їх віри, тепер же ця стара державно-національна традиція дає ще себе знати тільки в урочистих політичних маніфестаціях, що об'єднують іноді всю шляхту земель руських супроти представників інших земель Річпосполитої. В щоденнім же житті все більше тепер «Народом Руським» в Річпосполитій зветься шляхта, духовенство й міщане, які визнають православну віру і то однаково як Українці так і Білоруси. Але цей релігійно-національний термін «Русь» не ідентифікується з Великоросією, яка тоді зветься загальною Московією. Натомість назва «Україна», в міру зросту там «на Україні» сили козацької і в міру розвитку державних та сепаратистичних тенденцій козащини, починає все частіше вживатись, як поняття національно-територіяльне для означення мешканців нової козацької держави. Ця нова наша національно-територіяльна назва має вже тоді тенденцію поширитись на всі коронні «руські землі» і навіть на південну частину руських земель Вел. Кн. Литовського, тобто на всю нашу етнографічну й державно-історичну територію, в міру того, як ці землі починають прилучатися до козацької держави. Поруч назви «Русь» вживається зрідка і її синонім «російський» = «руський», а від Переяславської Умови, зразу в переписці й літературних зносинах з Московією, починає вживатись термін «Малороссія», «малоросійський» = «малоруський», термін дуже давній, наданий ще Галицько-Волинській Державі грецьким духовенством, але термін чисто літературний, запозичений тепер козацькими політиками від православних сфер духовних. В моїх замітках по змозі стараюсь придержуватись термінології XVII стол. і безумовно задержую її в усіх цитатах.

5 <sup>а</sup>пам'ять, події; <sup>б</sup>сповіщаємо; <sup>с</sup>скріпленім. Нашим і Всього Війська обіцанням; <sup>д</sup>про це належить знати; <sup>е</sup>яка одна кермує шляхами; <sup>і</sup>веліла приймати приятелів... <sup>є</sup>дала цьому вислів належною метафорою (притчею), тобто, що не належить відплачувати каменем за рибу, а поганими вчинками за добрі; <sup>н</sup>таку непомильну; <sup>в</sup>відплачувати; <sup>і</sup>якщо не бажає підпасти під Божу кару, збитися з дороги до спасіння і бути людьми засудженим; <sup>к</sup>якщо Господь склонив щирі серця... до об'єднання з нами; <sup>л</sup>закріплення; <sup>м</sup>гарантуючи їх понад усякий сумнів нашим сумлінням; <sup>н</sup>будь-якого не будемо насилати... війська; <sup>о</sup>що мають служити безпеці; <sup>п</sup>цькувати на їх погубу; <sup>қ</sup>були наші (свояки) союзники; <sup>р</sup>не примушувати; <sup>с</sup>не будемо; <sup>т</sup>що постали з грабежі маєтків; <sup>у</sup>винищувати, <sup>і</sup>віддаючи належний послух Київ. Митрополитові, повинну вчинивши покуту; <sup>ф</sup>Привілеї; <sup>х</sup>якими вони користувалися за польських королів; <sup>у</sup>на цьому, однак, настоюємо, щоб вкоротивши ... замкнути дорогу; <sup>з</sup>(цивільні).

6. <sup>а</sup>можуть; <sup>б</sup>застерігаємо собі; <sup>с</sup>Зате іншими урядами будемо самі диспонувати, відповідно до наших поглядів і нашої волі, відповідно до заслуг кандидатів, беручи до уваги поради вашого пинського старости; <sup>д</sup>всі; <sup>е</sup>наділяємо повнотою влади; <sup>ф</sup>вільну руку в пропонуванні ротмистрів і поручників; <sup>є</sup>спеціального, окремого; <sup>н</sup>не мають; <sup>і</sup>околицях; <sup>і</sup>находились, кожному, хто тільки склав присягу; <sup>к</sup>=васальні; <sup>л</sup>за ним (ними); <sup>м</sup>у чому ручаємося; <sup>н</sup>Тільки королівщини будуть виключені з доходів староства пинського й перейдуть у наше користування; <sup>о</sup>довічні; <sup>п</sup>державця <sup>қ</sup>звичні; <sup>р</sup>залишаємо їм; <sup>с</sup>не перешкоджатимемо у виконванні цих справ; <sup>т</sup>обіцяємо; <sup>у</sup>якщо не будуть вигадувати яких новизн, щоб нас обманути; <sup>ф</sup>строго; <sup>х</sup>зобов'язуємося потвердити; <sup>х</sup>спільних; <sup>у</sup>вічно житимемо в ненарушимім союзі (ненарушимій дружбі); <sup>з</sup>А щоб усе те було ще більш вагоме й непохитне.

7. Польський текст «Забезпеченя», виданий мною з копії Архіва кн. Чарторийських, cdx 2105, f. 31. Цей надзвичайно цінний кодекс, що походить з Бібл. Пулавської, має заголовок: Autentyczne pismo podczas buntu Chmielnickiego і складається майже виключно з оригінальних документів половини XVII стол. Копія цього «Забезпеченя» (Ubezpieczenie) зроблена без сумніву безпосередньо



## ЗМІСТ

Переднє слово .....	4
Розділ I .....	8
Розділ II .....	18
Розділ III .....	31
Розділ IV .....	50
Розділ V .....	75
Розділ VI .....	118
Розділ VII .....	258
Розділ VIII .....	307
Аріяньський соймик у Киселині на Волини в маю 1638 р. .	358
Хам і Яфет .....	376
Братерська сповідь .....	404
Трагедія українського Санчо Панча .....	418
Примітки .....	430